

ІСТОРІЯ

В ШКОЛАХ
УКРАЇНИ

2.98

ВЕЛИКА РОСІЙСЬКА
РЕВОЛЮЦІЯ
1917 РОКУ

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА
І УКРАЇНСЬКІ
УСТАНОВЧІ ЗБОРИ

ІНТЕРАКТИВНЕ
НАВЧАННЯ

ФОРМУВАННЯ
ПОНЯТТЯ
«УКРАЇНСЬКА
ДЕРЖАВНІСТЬ»
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ
ТА ПРАВОЗНАВСТВА

ІСТОРІЯ

В ШКОЛАХ
УКРАЇНИ

НАУКА — ВЧИТЕЛЮ

- ✓ Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ
 ✓ Велика російська революція 1917 року _____ 2
 Тетяна БЕВЗ
 ✓ Центральна Рада і Українські Установчі збори _____ 8
 Мар'яна НІКІТЕНКО
 ✓ Найдавніша пам'ятка киеворуської літератури _____ 12

МЕТОДИКА. ПРАКТИКА. ДОСВІД

- Наталія ТКАЧОВА
 ✓ Тематичні плани та програми курсу «Основи правознавства»
 для 9—11 класів з поглибленим вивченням права
 та вищих професійних училищ (9—10 класи) _____ 16
 ✓ Костянтин БАХАНОВ
 Інтерактивне навчання _____ 31
 ✓ Володимир КОМАРОВ
 Формування поняття «Українська державність» на уроках
 історії та правознавства _____ 36
 ✓ Юлія ЛЕБЕДЕВА
 Розробки уроків за темою «Західноукраїнські землі
 в 1920—39 рр.». 10 клас _____ 39
 ✓ Володимир КАМПО, Олександр ГЛУЩЕНКО
 ✓ Тема уроку:
 «Верховна Рада України» _____ 45
 ✓ Олександр НАРОВЛЯНСЬКИЙ
 ✓ Тема уроку:
 «Загальні засади виборів» _____ 48

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

- ✓ Юрій МИЦИК
 ✓ Козацький митрополит _____ 51
 ✓ Сергій ГОЛОВАНОВ
 ✓ Перікл. Літературний нарис _____ 52

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

- ✓ Георгій ЄГОРОВ
 ✓ Підручники громадянознавства: досвід Франції _____ 53

ІНФОРМАЦІЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

- ✓ Олександр НАРОВЛЯНСЬКИЙ
 ✓ Міжнародна сесія «Громадянська освіта, права людини —
 зміст і методи навчання» _____ 50, 55

АВТОРИ НОМЕРА

ЗМІСТ

НАУКОВО-
МЕТОДИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

2/98

ЗАСНОВНИК:
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИЗаснований у 1995 році
Виходить чотири рази на рікСвідчення про державну реєстрацію
Серія КВ № 1837 від 19.01.1996 р.
Передплатний індекс 74644

№ 2 (8) 1998

КВІТЕНЬ—ТРАВЕНЬ—ЧЕРВЕНЬ

В. о. головного редактора
Катерина КРИЛАЧ

Редакційна колегія:
 Віктор АНДРУЩЕНКО,
 Людмила КАЛІНІНА,
 Олег КРИЖАНІВСЬКИЙ,
 Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
 Тетяна ЛАДИЧЕНКО,
 Фелікс ЛЕВІТАС,
 Ольга МАЛІЙ,
 Віктор МИСАН,
 Віктор ОГНЕВ'ЮК,
 Петро ПАНЧЕНКО,
 Павло ПОЛЯНСЬКИЙ,
 Федір ТУРЧЕНКО,
 Ігор УСЕНКО,
 Рафаель ШАМЕЛАШВІЛІ,
 Ганна ШВИДЬКО

Старший науковий редактор редакції
 педагогічних журналів видавництва
 «Педагогічна преса»
 Валерій ДОВГАЛЬ
 Художник-дизайнер Цезарій ГАНУШКЕВИЧ
 Технічний редактор Лариса АЛЕНІНА
 Коректори Анатолій КАМІНЧУК, Лариса ЛУПІЙ

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ
 254070, Київ,
 вул. Сагайдачного, 37, к. 305,
 тел. 416-38-05

Видавництво «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»
 Задано до набору 03.04.98. Підписано до друку 14.05.98.
 Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
 Умовн. друк. арк. 6,5. Обл.-вид. арк. 6,7. Наклад
 1964 пр. Заст. 8-063. Ціна 3,36 грн.

Видруковано СМП «АВЕРС»
 254214, Київ, пр. Оболонський, 36

Редакція приймає до розгляду
 статті в першому примірнику ма-
 шинпису.

Рукописи не рецензуються і не по-
 вертаються.

Редакція зберігає за собою право
 редагування та скорочення статей
 без згоди автора, може публіку-
 вати статті в порядку обговорен-
 ня, не поділяючи поглядів автора.

© «Педагогічна преса», 1998
 © «Історія в школах України», 1998

КДНУ

Читальний зал
суспільних наук

пах спрямована здебільшого не на перемогу, пошук недоліків у позиції інших, зацікленість на особистій позиції, упевненості у власній правоті, неприйнятті, відштовхуванні чужої думки, а на пошук загальних знаменників, розширення і можливу зміну власного погляду, відвертість у взаємовідносинах.

Аналіз прикладів інтерактивного навчання наштовхує на думку про важливість такої роботи. Проте постає питання: «Наскільки воно можливе в наших сучасних умовах?».

Передусім до нього не можна ставитися як до універсального засобу викладання й прагнути переведення всього процесу навчання на «інтерактивні рейки».

Логічно говорити про застосування інтерактивних методів викладання.

По-друге, інтерактивні методи саме в умовах безлічі проблем можуть бути чи не кращим способом вивчення сучасного суспільного життя. Проблема постає в підготовленості як учителя, так і учнів до такого виду роботи. Тому необхідно розпочинати з налагодження контакту з учнями: «Виклад матеріалу у вигляді лекції — не завжди найкращий спосіб встановлення контактів з учнями, — пишуть американські педагоги М. Гендел і Ч. Фінн. — Учнів треба залучати до дискусії і спонукати ставити питання. Якщо вони занадто боязкі або не можуть сформулюва-

ти питання, викладач повинен сам ставити питання і стимулювати обговорення»⁶.

Примітки

¹ Джулиан Дж. Демократическое общество и гражданин. Материалы учебного курса // Преподавание истории в школе. — 1994. — № 7. — С. 39—50.

² Выборы в демократическом обществе. — М., 1996. — С. 10—13.

³ Гражданский форум в классе. Методические рекомендации в помощь педагогам. — Брянск, 1997. — С. 3.

⁴ Потеря человечности. Как жить дальше? — Брянск, 1997. — С. 17.

⁵ Учение об обществе и государстве. 9 класс. Пособие для учителя. — Рига, 1996. — С. 85—89.

⁶ Гендел М., Фінн Ч. Обучение демократии // Материалы о свободе. — Вена — USIA, 1995. — С. 7.

Формування поняття «Українська державність» на уроках історії та правознавства

Володимир КОМАРОВ

Цього року вся наша громадськість відзначає славетну дату — 350-річчя початку Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Питання державотворення завжди були надзвичайно актуальними в українській історії.

Особливого значення вони набували в перехідні моменти. Одним з таких є сучасна епоха. Тому не дивно, що в суспільстві спостерігається справжній «вибух» інтересу до нашої минушини. Не стоїть осторонь цього питання й шкільна освіта, бо державницький світогляд майбутніх громадян Української держави формується саме в навчально-виховному процесі. Великі можливості щодо цього мають курси вітчизняної історії та правознавства.

Нині діюча програма з історії України (8 кл.) містить спеціаль-

ний урок, присвячений утворенню Української гетьманської держави, а програма з правознавства (9 кл.) передбачає урок, присвячений основним етапам розвитку Української державності. Водночас у курсі правознавства історичний матеріал узагальнюється з метою надання знанням учнів історико-правознавчого характеру. Однак, як свідчить практика, розв'язання цієї проблеми ускладнюється тим, що на час проведення відповідного уроку з правознавства в дев'ятикласників відсутні знання з історії розвитку Української держави періоду XIX—XX ст. Це призводить до того, що навчальний матеріал з правознавства засвоюється суто формально і не дає відповідного узагальнення історичного матеріалу. Усуненню цих хиб сприяє реалізація міжпредметних зв'язків курсів історії та правознавства.

Ця стаття є спробою висвітлення досвіду формування поняття «Українська державність» через реалізацію міжпредметних зв'язків набутого вчителями Криворіжжя у школах нового типу.

Слід зазначити, що курси історії та правознавства за своєю побудовою суттєво різняться. Якщо під час опанування історії України думка учнів йде індуктивним шляхом, то, вивчаючи правознавчий матеріал, вона мусить рухатися дедуктивно. Таким чином, стосовно на уроці історії вивчення матеріалу здійснюється від знання конкретних фактів до узагальнень, а потім у курсі правознавства — навпаки, від певних узагальнень до аналізу конкретних фактів. При цьому історичний матеріал дає змогу реалізовувати міжпредметні зв'язки з правознавством у, так би мовити, випереджаючому плані. А потім той самий історичний матеріал стає опорою для узагальнення правознавчих знань.

Розкриємо конкретний механізм втілення таких теоретичних положень. Спочатку розглянемо побудову уроку в курсі вітчизняної історії. План його матиме приблизно такий вигляд:

1. Поняття «Українська держава» та причини її виникнення.

2. Ознаки держави:

- а) чітко визначена територія;
- б) податкова система;
- в) збройні сили;
- г) публічна влада.

3. Функції держави.

4. Підсумки уроку.

Учителю слід мати на увазі, що цей план уроку учням не повідомляється, щоб вони в процесі аналізу конкретного історичного матеріалу зробили відповідні узагальнення. Для того, щоб знання були ґрунтовнішими, всі запропоновані в плані уроку ідеї подаються у вигляді своєрідних пізнавальних завдань. Далі наводимо їх.

1. На початку Визвольної війни українського народу Богдан Хмельницький у своїх універсалах різко викривав панування польських панів та обіцяв нищити не тільки феодальні порядки, а й саму згадку про них. Але згодом з'явилися його універсали, які зобов'язували монастирських і приватних селян, що належали православній церкві та українській шляхті, служити своїм господарям і виконувати всі ті обов'язки, які вони виконували раніше. Чим пояснити таку зміну в діях Б. Хмельницького? Чи мав він змогу вчинити інакше? Свою думку обґрунтуйте. Які історичні закономірності формування держави як певної соціальної організації відбилися у його діях?

2. Універсал Б. Хмельницького, яким було заборонено записувати до козацького реєстру монастирських селян, з'явився 2 червня 1648 р. Якими причинами була обумовлена поява такого універсалу? Чи мав змогу Б. Хмельницький вчинити інакше? Свою думку обґрунтуйте.

Практика свідчить, що дуже

часто учні пояснюють такі дії Б. Хмельницького суто суб'єктивними причинами, тобто бажаннями самого гетьмана. Для того, щоб виправити учнів, учителю слід звернутися до них із запитаннями: «Чому описані дії Б. Хмельницького стосувалися саме монастирських і приватних селян? Яку роль у Визвольній війні та розбудові Української держави відігравали православна церква й українська шляхта? Якою була головна мета Визвольної війни?».

У ході співбесіди з'ясується, що головною метою Визвольної війни було створення незалежної Української держави. У цій державі православна церква й українська шляхта повинні були відігравати дуже важливу роль. Адже саме вони були державотворчою силою у тодішньому українському суспільстві. Проте для того, щоб ці суспільні прошарки змогли виконати свою державотворчу місію, повинна була нормально функціонувати економіка тодішнього суспільства. Головною ж продуктивною силою в ті часи були селяни. «Отже, — робить висновок учитель, — в українському суспільстві XVII ст. існували соціально неоднорідні прошарки населення, які відігравали різну роль у державотворчих процесах. Тому дії Б. Хмельницького мали на меті забезпечити нормальний хід державотворення, і їх не можна пояснювати лише суто суб'єктивними бажаннями самого гетьмана». Після цього вчитель пропонує учням визначити, що ж було спільного в процесах виникнення держави в українського та інших народів світу. Школярі висловлюють найрізноманітніші думки, серед яких звучить і та, що держава завжди виникає тільки у соціально-неоднорідному суспільстві. Таким чином вдається наочно продемонструвати, що в ті часи українське суспільство розвивалося за загальноісторичними законами. Однак практика свідчить, що подібні узагальнення часто викликають в учнів

значні труднощі. Справа в тому, що необхідно проаналізувати дуже великий за обсягом історичний матеріал. А це завжди важко.

Даються взнаки й віковій особливості школярів, їм нелегко опанувати ті чи інші соціологічні закономірності. Але якщо цього не робити, то історичні знання учнів залишаться на фактологічному рівні, що, в свою чергу, значно ускладнить використання їх як базових на уроках правознавства.

Після того, як діти усвідомлять закономірності виникнення держави, можна запропонувати їм завдання, спрямоване на розкриття зовнішніх ознак держави. Далі наводимо кілька подібних завдань.

3. У своїй промові, виголошеній під час прийому польських послів у Перемишлі в 1648 р., Б. Хмельницький сказав, що він виб'є з лядської неволі народ український увесь. Раніше він воював за свої інтереси. Тепер же воюватиме за віру православну. Допоможе йому в цьому чернь, бо це рука його права. Щоб польські пани, знищивши хлопів, і за козаків не взятися. За кордоні війною не піде. Шаблі на турок і татар не підніме. На підставі цих фактів спробуйте визначити головну мету Б. Хмельницького та характерні риси майбутньої Української держави у галузі зовнішньої та внутрішньої політики.

4. Які обов'язки виконували гетьман, генеральна старшина, полковники, осавули та інші посадові особи Української держави? Спробуйте накреслити схему державного управління в роки Визвольної війни.

5. Після перших перемог селянсько-козацьких військ було ліквідовано старий адміністративний поділ України на воеводства, запровадженні Річчю Посполитою. Гетьманська адміністрація поділила всю Україну на полки та сотні. Чому необхідно було ліквідувати старий адміністративний поділ України? Чому новий

поділ поєднував як військові, так і цивільні функції?

6. У березні 1654 р. в Москві під час переговорів між царським урядом та українською делегацією було укладено так звані «Березневі статті». Зміст їх можна викласти такими положеннями:

а) гетьмана і старшину обирає козацька рада;

б) українське судочинство не підлягає Росії;

в) податки збирають місцеві урядники;

г) козацький реєстр дорівнює 60 тисяч чоловік;

д) зберігаються стани та гарантуються права козаків, шляхти, міщан, духовенства;

е) Україна має право відносин з іноземними державами (крім Польщі й Туреччини);

є) про закордонні зв'язки потрібно повідомляти царя;

ж) царя потрібно повідомляти про вибори нового гетьмана;

з) царський уряд має право утримувати в Києві воеводу із загоном стрільців.

Спробуйте на підставі цього охарактеризувати тогочасну Українську державу. Якими були стосунки між Українською державою та Росією?

Запропоновані учням завдання 3–6 розраховані на те, щоб на конкретно-історичному матеріалі підвести їх до усвідомлення таких характерних зовнішніх ознак держави, як чітко визначена територія, наявність власної податкової системи, існування органів державної влади і власних збройних сил. Так, розв'язуючи 3-є завдання, учні говорять, що на основі промови Б. Хмельницького у Перемишлі можна твердити, що головною метою Визвольної війни було створення незалежної Української держави. При цьому гетьман мав чітке уявлення про територію майбутньої держави, спрямованість її зовнішньої та внутрішньої політики. Вирішуючи 4-те і 5-те завдання, шко-

лярі усвідомлюють структуру та функції державного апарату тодішньої Української держави. З огляду на вік школярів учитель поки що не користується такими термінами, як «структура» та «функції».

Завдання 6 має підсумковий характер. Вирішуючи його, во-

нів-словників, куди записуються відповідні правознавчі терміни, проте тільки після їх обговорення у класі на уроці. Коли учні чітко усвідомлять зміст понять «держави», «зовнішні ознаки держави», «функції держави» і «форма держави», їм можна запропонувати таку текстову таблицю:

Таблиця

Характерні ознаки поняття «Українська державність»	Факти історії України, які розкривають зміст тих чи інших ознак поняття «Українська державність»
1. Зовнішні ознаки Української держави: а) чітко визначена територія; б) податкова система; в) наявність органів управління; г) власні збройні сили.	
2. Форма Української держави: а) організація влади; б) державний устрій; в) політичний режим.	
3. Функції Української держави: а) внутрішні функції; б) зовнішні функції.	

сьмикласники усвідомлюють на конкретно-історичному матеріалі поняття «форма держави», хоча сам термін поки що не вживається. Таким чином, уже в процесі вивчення історії закладаються підвалини майбутнього опрацювання навчального матеріалу з правознавства в IX класі. Набуті ж історичні знання стають опорними і сприяють глибшому узагальненню правознавчого матеріалу. Вони повною мірою використовуються на уроці, присвяченому основним етапам розвитку Української державності. Досвід вивчення правознавства у школах нового типу переконливо доводить необхідність не тільки робочих зошитів у школярів, а й спеціальних зоши-

Зрозуміло, що ця таблиця заповнюється у процесі співбесіди вчителя та учнів. Передусім школярі повинні обґрунтувати необхідність і порядок розташування питань у лівій колонці таблиці. Це даватиме змогу систематизувати їхні знання на теоретичному рівні. Після цього заповнюється права колонка: наводяться конкретно історичні приклади, які розкривають зміст кожного питання лівої частини таблиці.

Як свідчить практика вивчення правознавства, такий підхід не тільки дає змогу використовувати міжпредметні зв'язки цього курсу з курсом вітчизняної історії, але й сприяє подоланню формалізму як історичних, так і правових знань учнів.